

Σύνοψη των εργασιών της Η΄ Επιστημονικής Συνάντησης για την Ελληνιστική Κεραμική

Στέλλα Δρούγου

Η Η΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική που πραγματοποιήθηκε κατά τις ημέρες αυτές στα Ιωάννινα είναι αφιερωμένη στην Η. Ζερβουδάκη, μόνιμο μέλος της Επιστημονικής Επιτροπής των Συναντήσεων, η οποία έφυγε από τη ζωή με τον πιο αιφνίδιο και άδικο τρόπο πριν από ένα χρόνο. Η απόφαση να πραγματοποιηθεί η Η΄ Συνάντηση, είχε πλέον το νόημα μιας υποχρέωσης όλων των άλλων μελών της Επιτροπής προς την Ηώ, η οποία εμόχθησε για την υλοποίηση αυτού του Συνεδρίου στην ηπειρωτική πρωτεύουσα. Είναι, λοιπόν, αυτονόητο ότι η Η΄ Συνάντηση, καθώς και τα Πρακτικά των εργασιών της είναι αφιερωμένα στη σπουδαία αυτή αρχαιολόγο, άνθρωπο και φίλη.

Για την Επιστημονική Συνάντηση στα Ιωάννινα επελέγησαν δύο βασικοί στόχοι: Χωρίς να απομακρυνθούμε από τη βασική αφετηρία όλων των προηγούμενων διοργανώσεων, την έγκυρη δηλαδή χρονολόγηση της κεραμικής, με βάση τα ανασκαφικά καλά χρονολογημένα σύνολα, αποφασίσαμε να μετακινηθούμε προς τη δυτική πλευρά του ελληνικού κόσμου για να γνωρίσουμε την ελληνιστική Ήπειρο, Αιτωλοακαρνανία και τα Ιόνια Νησιά, ώστε να γίνουν περισσότερο κατανοητά η σχέση με τις προς Δυσμάς χώρες, όπως η Ιταλία, και ο ρόλος των χωρών αυτών.

Μια δεύτερη επιδίωξη μας υπήρξε ακόμη η προσέγγιση μεγάλων προβλημάτων της ελληνιστικής κεραμικής, με στόχο να προχωρήσουμε πλέον σε μια συστηματική συζήτησή τους, όπως τη σχέση της χρήσης και του σχήματος των αγγείων, τη διάκριση πόλης και χώρας ως προς την κεραμική, την τεχνολογία, την αξία των στρωματογραφικών ενδείξεων κτλ.

Η αρχαία Ήπειρος υπήρξε αποκαλυπτική ως προς την παραγωγή και τη χρήση της ελληνιστικής κεραμικής, τις επιλογές και τα κριτήρια των κοινωνιών της. Μία σειρά από σημαντικές θέσεις και οργανωμένες πόλεις ή ιερά προσκόμισε πολύ ενδιαφέροντα παραδείγματα της παραγωγής αυτής. Η αρχαία Αμβρακία παρουσιάστηκε σε τρεις εισηγήσεις με θέματα από τη δημόσια και ιδιωτική ζωή της πόλης. Παράλληλα προς τα γνωστά με βάση σχήματα και τις διακριτές κατηγορίες, αναγνωρίστηκαν τα ιδιαίτερα προϊόντα των τοπικών εργαστηρίων (σχήματα και διακόσμηση). Η αναφορά στο «κορινθιακό» παρελθόν της περιοχής και των οικισμών της, αλλά συγχρόνως τα εισαγόμενα από την ιταλική χερσόνησο προϊόντα ερμήνευσαν, κατά ένα τρόπο, τον ξεχωριστό χαρακτήρα της κεραμικής από την Αμβρακία (πρβλ. τις πυξίδες με το χαμηλό πόμα κτλ.). Με τα ευρήματα από το νεκροταφείο του Ορράου, ήλθαν στο προσκήνιο ομάδες αγγείων ιδιαίτερης σημασίας, όπως οι λήκυθοι της λεγόμενης κατηγορίας του «Αγρινίου» ή των αμφορέων με τις πλαστικές προτομές στις λαβές τους, είδη αγγείων που σηματοδοτούν τη σχέση με τη δυτική Πελοπόννησο.

Ο μεγάλος υπόγειος χώρος με την αδιατάρακτη επίχωση στην οχυρωμένη ακρόπολη του Μεγάλου Γαρδικίου με την καλή στρωματογραφία και τα σχετικά ευρήματα επέτρεψαν την κατάθεση ενός πολύ σημαντικού συνόλου χρονολόγησης για το 2ο προχριστιανικό αιώνα με βάση τα γεγονότα του 168 π.Χ. Στην ίδια χρονική περίοδο ανήκουν τα ευρήματα κεραμικής από την πόλη των Γιτώνων, των οποίων ο χρονολογικός προσδιορισμός υποστηρίζεται από νομισματικές και επιγραφικές μαρτυρίες. Στη χρονολογική βαθμίδα των μέσων του 2ου αι. π.Χ. ανήκει το δείγμα της κεραμικής από την Αγορά της θεσπρωτικής πόλης

Ελίας, η οποία κατελήφθη από τους Ρωμαίους το 168 π.Χ., επέζησε όμως για μερικές ακόμη δεκαετίες.

Η οχυρωμένη θέση στην Ντόλιανη ταυτίζεται με μεγάλη πιθανότητα με την αρχαία Φανοτή, έναν οικισμό που δημιουργείται τον 4ο αι. π.Χ. και επιβιώνει έως και τους χρόνους της ρωμαιοκρατίας. Η ελληνιστική περίοδος της πόλης μαρτυρείται από μία σειρά ταφικών συνόλων, στα οποία περιλαμβάνονται τα χαρακτηριστικά όψιμα ερυθρόμορφα αγγεία και οι πήλινοι λύχνοι του 4ου αι. π.Χ. και τα ατρακτόσχημα μυροδοχεία του 2ου αι. π.Χ., παραδείγματα αγγείων τα οποία σηματοδοτούν την εξέλιξη της τοπικής κεραμικής παραγωγής. Στο θέμα από την ηπειρωτική Φοινίκη κυριαρχούν τα επιτραπέζια σκεύη, των οποίων η στατιστική ανάλυση προδίδει τη συνεχή μείωση των αντίστοιχων εισαγόμενων προϊόντων και την αντικατάσταση από εγχώρια. Ξεχωρίζουν φυσικά οι μελαμβαφείς ραβδωτές πελίκες, οι πυξίδες και τα πινάκια.

Η παρατήρησή μας μεταφέρεται προς Νότο, στην Αιτωλία και την Ακαρνανία. Οι όψιμες ερυθρόμορφες λήκυθοι της κατηγορίας «Αγρινίου» αποτελούν το αντιπροσωπευτικό παράδειγμα απομίμησης αττικών προτύπων και εκπροσωπούν το τέλος της κλασικής παράδοσης στο πέρασμα από τον 4ο στον 3ο αι. π.Χ. Τη χρονολογική συνέχεια στους ελληνιστικούς αιώνες ορίζουν τα άλλα ολιγάριθμα κτερίσματα των τάφων στους Οινιάδες. Η ποιότητα του πηλού και οι μορφολογικές ιδιομορφίες προδίδουν την ύπαρξη ενός τοπικού εργαστηρίου παραγωγής κεραμικής. Ανάλογη είναι η εικόνα και από τη γειτονική Καλυδώνα και την αιτωλική Χαλκίδα.

Τα Ιόνια νησιά αποδεικνύονται στην ελληνιστική εποχή μια πολύ ενδιαφέρουσα περιοχή. Η Κέρκυρα ξεχωρίζει με τη μακρά «κορινθιακή» παράδοσή της, αλλά και τη σχέση της με την ιταλική χερσόνησο. Χαρακτηριστικά ελληνιστικά ταφικά σύνολα απέδωσαν πολύ ενδιαφέροντα παραδείγματα ελληνιστικής κεραμικής (περιοχή του θεάτρου, αρχαία νεκρόπολη κτλ.).

Τα αρχαία νεκροταφεία της Λευκάδας και της Σάμης στην Κεφαλληνία ξεχωρίζουν για τα ιδιαίτερα πήλινα κτερίσματα, αγγεία με μικτή μορφή, τριποδικές πυξίδες, μυροδοχεία κτλ., από τον 3ο και το 2ο προχριστιανικό αιώνα, που προδίδουν τη στροφή προς τη Δύση, μια σχέση που συνεχίζεται έως τους ρωμαϊκούς χρόνους, όπως έδειξε το παράδειγμα της Ιθάκης.

Καθώς ολοκληρώνεται το κεντρικό θέμα της Συνάντησής μας που αφορούσε σε ένα μεγάλο τμήμα της τη Δυτική Ελλάδα, δεν είναι δυνατόν να αποσιωπηθεί η έκπληξη για την απουσία – τυχαία, φαινομενική ή πραγματική – τεκμηρίων ισχυρών δεσμών και συγγένειας προς τα αντίστοιχα κέντρα παραγωγής κεραμικής στην ιταλική χερσόνησο. Διαπιστώθηκαν ιδιομορφίες στα προϊόντα των τοπικών εργαστηρίων της Ηπείρου και της Ακαρνανίας, συγχρόνως όμως ανιχνεύθηκαν μεγάλες μεθοδολογικές δυσκολίες, οι οποίες ίσως οφείλονται στις φτωχές νομισματικές ενδείξεις και την αποσπασματική έρευνα των περιοχών.

Ήταν φυσικό μετά τη Δυτική Ελλάδα να οδηγηθούμε στη Δύση, την Απουλία, τη Μάλτα, τη Νότια Γαλλία, όπου άλλη μια φορά φάνηκαν η αυτοδυναμία και η πρωτοτυπία των απουλικών εργαστηρίων, ενώ γίνεται σαφής η ανάγκη μελέτης των εμπορικών δρόμων και των αποτελεσμάτων των εμπορικών ανταλλαγών.

Η επιστροφή στον ελληνικό χώρο και μάλιστα στη Μακεδονία, σήμαινε κατά έναν τρόπο και την επιστροφή σε γνωστά θέματα, τα οποία έχουν ακόμη προς έρευνα πτυχές. Η αρχαία πόλη της Βέροιας είναι ευνοημένη ως προς την έρευνα της ελληνιστικής κεραμικής, με αποτέλεσμα να είναι δυνατή η εξέταση περαιτέρω θεμάτων, οικονομικών και ιδεολογικών. Παράλληλα, τέχνες, κοινωνικές παραδόσεις, καθιστούν περισσότερο σαφή την εικόνα των αλλαγών. Εργαστηριακά κατάλοιπα από το 2ο και τον 1ο αι. π.Χ. επιβεβαιώνουν άλλη μια φορά τα συμπεράσματα της παλαιότερης έρευνας. Οι διαπιστώσεις από τη στρωματογραφία των δύο αποθετών στο Πιερικό Ηράκλειο (4ος και 3ος αι. π.Χ.), επιβεβαιώνουν τις σχετικές χρονολογήσεις. Τα ταφικά σύνολα από την Αιανή πλούτισαν την ιδιαίτερη εικόνα της Άνω Μακεδονίας για την κεραμική αυτών των αιώνων.

Οι πληροφορίες για τα κέντρα της Νότιας Ελλάδας υπήρξαν αποσπασματικές και σποραδικές σε σύγκριση με τις παλιότερες Συναντήσεις. Για πρώτη φορά παρουσιάστηκε ένα ταφικό σύνολο των ρωμαϊκών χρόνων στην Αθήνα. Από την Πελοπόννησο παρουσιάστηκαν ταφικά σύνολα του 3ου/2ου αι. π.Χ. στο Άργος και τα οικιακά σκεύη από τους Λουσούς, σύνολα από τα οποία προέκυψαν χρήσιμες πληροφορίες, αλλά και επιβεβαίωση της παλαιότερης έρευνας.

Η επάλληλη εξέταση της κεραμικής από δύο λιμάνια στο νότιο Αιγαίο, της Φαλάσαρνας στην Κρήτη και της Αιγιλίας στα Αντικύθηρα, φώτισε ιδιαίτερα τον εμπορικό αυτό δρόμο και τη σημασία για τη διάδοση της σύγχρονης κεραμικής, κυρίως των εμπορικών αμφορέων.

Τα λείψανα τριών εργαστηριακών εγκαταστάσεων στην Κνωσό, το Λουτρός και την Ελευθερία, είναι πολύ σημαντικά για την ελληνιστική Κρήτη με την ξεχωριστή και ιδιότυπη κεραμική παραγωγή. Το παράδειγμα των πρώιμων και οξυπύθμενων αμφορέων από τη Ρόδο, μόνον ένας υπαινιγμός για το μεγάλο αυτό θέμα θα μπορούσε να θεωρηθεί.

Τα μεγάλα κέντρα της Ασίας αναφέρθηκαν με ολιγάριθμα παραδείγματα της σπουδαίας παραγωγής τους. Τα εισαγμένα και εγχώρια αγγεία από την Πριήνη αντιπροσώπευαν την πρώιμη ελληνιστική φάση της σπουδαίας αυτής πόλης. Τα σπουδαία ανάγλυφα αγγεία του ιωνικού εργαστηρίου της Εφέσου αποκαλύπτουν αυτή τη φορά ορισμένα χαρακτηριστικά της τεχνολογίας τους. Τα εργαστήρια της Κνίδου με τα αξιοπρόσεκτα προϊόντα τους κρατούν κύρια θέση στο δρόμο ανάμεσα στη Βόρεια Μικρά Ασία και το Αιγαίο, μια πλούσια παραγωγή που φθάνει χρονολογικά έως τους χρόνους του 4ου προχριστιανικού αιώνα. Είναι φανερό ότι για μια ακόμη φορά προβάλλει το θέμα της ομάδας των Ανατολικών «Terra Sigillata» (ETS).

Το πρόβλημα της όψιμης τροχήλατης κεραμικής επανέρχεται άλλη μια φορά με παραδείγματα από την Κιλικία και την ελληνιστική Πάφο της Κύπρου. Πολύπλοκη διαδικασία παραγωγής και διάδοσης, εύθραυστη χρονολόγηση, καθιστούν την ομάδα των ETS ακόμη προβληματική, όμως και πρόκληση έρευνας. Η σύγκριση με τη σύγχρονη φοινικική παραγωγή αγγείων αποτελεί μια αιφνίδια, αλλά και ενδιαφέρουσα πρόταση.

Καθώς κλείνει ο κύκλος της γεωγραφικής επισκόπησης της ελληνιστικής κεραμικής, έγινε κατανοητό άλλη μια φορά πόσο πλούσια και πολύπτυχη είναι η παραγωγή, η διάδοση και η χρήση των πήλινων αγγείων των αιώνων αυτών. Άλλη μια φορά επιβεβαιώθηκε ο ρόλος του εμπορίου και μάλιστα στην ευρύτερη κλίμακα. Ωστόσο, τα παραδείγματα της Ηπείρου αποκαλύπτουν το ρόλο άλλων παραγόντων, όπως η τοπική παράδοση και οι ξεχωριστές ανάγκες κάθε τόπου.

Είναι φανερό ότι απαιτείται ακόμη πολλή προσπάθεια και έρευνα για την κατανόηση της ελληνιστικής Ηπείρου και των όμορων χωρών. Απαιτείται ακόμη περισσότερο αρχαιολογικό υλικό, ώστε να αντιμετωπιστούν οι δυσχερείς παράγοντες, όπως η νομισματική κυκλοφορία.

Ο δεύτερος στόχος της Συνάντησης με τη σταθερή αντιμετώπιση των χρονολογικών θεμάτων έφερε χρήσιμα αποτελέσματα. Μας δόθηκε η ευκαιρία με τα παραδείγματα κυρίως της Ηπείρου, να προσεγγίσουμε πολλές φορές θέματα χρήσης, στρωματογραφίας, πόλης και χώρας, καθημερινής ζωής, αλλά και τεχνολογίας. Η ανατροπή παλαιότερων χρονολογήσεων κεραμικής αποδεικνύει πολύ καλά την ανάγκη ενός συνεχούς ελέγχου των δεδομένων και ανέδειξε την ανάγκη νέων δρόμων έρευνας.

Οι ανακοινώσεις τοίχου (Posters) υπήρξαν αποκαλυπτικές, καθώς απεικονίζουν έναν τεράστιο γεωγραφικό χώρο, ο οποίος περιλαμβάνει τρεις ηπείρους, τη Μεσόγειο και τις «κόρες» της, την Αδριατική και τον Εύξεινο Πόντο (Μαύρη Θάλασσα). Απεικονίζουν συγχρόνως έναν πολύχρωμο, πολύπλοκο κόσμο που μιλά και επικοινωνεί με την κοινή ελληνική γλώσσα και την ανάλογη Μεγάλη Τέχνη, αφήνει, ωστόσο, να διαγράφονται οι τοπικές κοινωνίες και τα τοπικά εργαστήρια κεραμικής.

Παράλληλα προς όλα αυτά τα ιστορικά στοιχεία – ολοκληρωμένα ή αποσπασματικά – φάνηκε ότι η τεχνολογία, η αρχαιομετρία, μας βοηθούν, αλλά και μας πιέζουν. Η ορολογία και η ονοματολογία δεν θεραπεύθηκαν και εξακολουθούν να αποτελούν την «αχίλλειο πέτρα» της προσπάθειάς μας. Είμαστε ευχαριστημένοι για όλους τους νέους ερευνητές που τολμούν και δοκιμάζουν τις δυνάμεις τους στο δύστροπο υλικό της ελληνιστικής κεραμικής με προσοχή και γνώση.

Συνεχίζουμε να είμαστε ευγνώμονες προς όλους τους δασκάλους μας, από τον Κ. Robert έως τον Μ. Ανδρόνικο, τον Η. Thompson, τη V. Grace, τον Ο. Broneer και τον V. Hausmann. Όσοι ζήσαμε αυτή την προσπάθεια των Συναντήσεων για την Ελληνιστική Κεραμική εδώ και 25 χρόνια έχουμε να βάλουμε δίπλα τους έναν ακόμη σπουδαίο άνθρωπο και αρχαιολόγο, τη δική μας Η. Ζερβουδάκη.

Στέλλα Δρούγου
Ιωάννινα 2009